

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора педагогічних наук, професора **Іванюк Ганни Іванівни** про дисертацію **Гавриленко Тетяни Леонідівни** «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Модернізація системи освіти в Україні, піднесення її до світових стандартів передбачають орієнтацію на людину, її духовні та культурні пріоритети. Сучасні заклади загальної середньої освіти, зокрема Нова українська школа реалізує суспільні потреби в освіті, які конкретизуються в процесі реалізації низки функцій, а саме: культурно-відтворювальній, формуванні людського потенціалу, забезпеченні соціальної мобільності.

Початкова школа становить особливе соціокультурне і педагогічне явище. Тому, критичне осмислення розвитку початкової освіти в Україні в радянську добу (друга половина ХХ ст.) і Незалежній Україні (1991–2001) сприятиме творчому використанню продуктивних ідей та запобіганню можливих недоліків, помилок у виробленні й реалізації стратегій її поступу. Саме тому тема дисертації Гавриленко Тетяни Леонідівни «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» становить як науковий, так і практичний інтерес.

Авторка аргументовано обґрунтувала актуальність дисертації, що полягає на науково-теоретичному рівні у необхідності подолання розрізненості наукових історико-педагогічних знань та їх системного обґрунтування щодо розвитку шкільної освіти в Україні у хронологічних межах другої половини ХХ століття – початку ХХІ століття, зокрема початкової школи у вимірі тогочасних освітніх стратегій. На практичному рівні, науковий пошук спрямований у руслі аналізу перетворень у початковій освіті в ці роки задля осмислення сучасних змін, відповідно до ідей Нової української школи.

Дисертаційне дослідження Гавриленко Тетяни Леонідівни виконано відповідно до наукової тематики відділу історії педагогіки Інститут педагогіки НАПН України «Організація навчального процесу в історії вітчизняної школи: від уніфікації до диференціації (40–80-ті роки ХХ ст.)» (державний реєстраційний номер 0113U000271). Тему дисертації затверджено вченою радою Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (протокол №10 від 30 травня 2012 р.) та узгоджено в бюро

Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол №7 від 25 вересня 2012 р.).

Оскільки наукова робота Т.Л. Гавриленко присвячена розкриттю особливостей розвитку початкової освіти в Україні, звернемося до її наукового апарату. Загалом основні компоненти дисертації сформульовано на належному методологічному рівні й коректно.

Так, мета дослідження полягає у комплексному розкритті організаційних і педагогічних засад розвитку початкової освіти як ланки загальної середньої освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Чітко окреслено вісім взаємопов'язаних дослідницьких завдань. Об'єкт дослідження – розвиток початкової освіти в Україні. Предмет дослідження визначено як організаційні та педагогічні засади розвитку початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

У роботі ґрунтовно виписані концептуальні ідеї дослідження, а саме: комплексне вивчення організаційних і педагогічних засад розвитку початкової освіти в Україні в означених хронологічних межах, відповідно до авторської логіко-структурної моделі, що складається із взаємопов'язаних компонентів: цільового, організаційного, змістового, процесуального; чинників та тенденцій. Студіювання проблематики дисертації здійснено відповідно до виокремлених пріоритетних критеріїв, до яких віднесено: суспільно-політичні зміни щодо навчання і виховання учнів початкової школи, державну освітню політику радянської доби та в Незалежній Україні, нормативно-правову базу в хронологічних межах дослідження, пріоритетних напрямів розвитку школи та педагогічної науки.

Наукоємність дослідження забезпечує ґрунтовний підхід до відбору методологічних основ. Цілісність і системність наукового пошуку забезпечили джерелознавчий, історіографічний, системний, синергетичний, культурологічний, парадигмальний, аксіологічний підходи. Відповідно до цих підходів здобувачкою уточнено принципи наукового пошуку: історизму, об'єктності, поєднання історичного і логічного, системності.

Одержанню вірогідних результатів сприяло застосування відповідного наукового інструментарію, який складається із вдало підібраних автором методів наукового пізнання: *загальнонаукових* (аналіз, синтез, моделювання, порівняння, систематизація, узагальнення), що стали основою для вивчення організаційних і педагогічних аспектів розвитку початкової освіти; *історико-структурний* метод сприяв розробленню структури дослідження, визначенню періодів розвитку початкової освіти; *конструктивно-генетичний* – дозволив розробити періодизацію розвитку початкової освіти в Україні у 1954–2001 рр., виявити тенденції кожного із періодів; *історико-генетичний* метод дав змогу

здійснити структурування фактологічної інформації; *порівняльно-зіставний* – забезпечив визначення особливостей розвитку початкової освіти загалом та її компонентів у різні періоди, виявлення спільного й відмінного, формулювання відповідних висновків; *парадигмальний* – сприяв здійсненню аналізу та порівняння особливостей розвитку початкової освіти в радянський час і добу державної незалежності України, коли пропонувалися різні моделі початкової освіти; *статистичний* – дозволив простежити динаміку розвитку мережі закладів освіти, які надавали початкову освіту; встановити чисельність учнів початкових класів, їх розподіл за типами шкіл та мовою навчання, віковий склад; з'ясувати кількісні показники учителів початкових класів, їхній освітній рівень та ін. як в окремі періоди розвитку початкової освіти, так і загалом у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Задля реалізації завдань наукові студії ґрунтуються на широкому спектрі джерельної бази (законодавчі та нормативні документи, справочна документація, статистичні матеріали, навчальна та методична література, матеріали періодичних видань, наукові праці, інтерпретаційні джерела).

Теоретичні та прикладні компоненти дисертації підпорядковані реалізації основних завдань дослідження. У першому розділі «Теоретико-методологічні основи дослідження» розкрито базові поняття дослідження, що уможливило вибудувати науково обґрунтовану стратегію дослідження відповідно до множинних підходів, що виоснувані провідними українськими та зарубіжними вченими. Опертя на джерелознавчий, історіографічний, системний, структурний, функціональний, хронологічний, логічний, історичний, синергетичний, парадигмальний, антропологічний, культурологічний, аксіологічний, цивілізаційний, стадіально-формаційний, холістичний, герменевтичний підходи дало змогу дослідити цілісно і системно розвиток початкової освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ століття, що був зумовлений зміною освітніх парадигм і запитамі суспільства щодо покращення якості освіти учнів.

У дисертації ґрунтовно проаналізовано поняттєво-категоріальний апарат наукового пошуку відповідно до уживаних зразків та логіки трансформацій у перебігу змін цілей, мети, завдань, змістово-методичного забезпечення, навчання і виховання учнів у початковій школі того часу.

Заслугове на увагу те, що конструкція дослідження ґрунтується на цілісній його концепції, що дало змогу розробити авторську періодизацію розвитку початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття та схарактеризувати тенденції змін.

Науковцем здійснено ґрунтовний історіографічний аналіз досліджуваного явища. Важливо, що авторкою подано власну інтерпретацію надбань

української історії педагогіки ХХ – початку ХХІ століття. Систематизація історіографічних праць здійснена відповідно до двох періодів – радянського (1954–1991) і Незалежної України (1991–донині). Відрадно, що Т.Л. Гавриленко опирається не лише на праці, що видані в радянський час, а й ті, що видавала українська діаспора в ці роки. Такий підхід забезпечує цілісний і системний неупереджений критичний аналіз чинників, цілей, мети і завдань, змістово-методичного забезпечення розвитку початкової школи в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

У дисертації на належному рівні проаналізовано законодавчі та нормативні документи, що визначали розвиток початкової школи у відтинку досліджуваного часу. Висвітлення автором справочинної документації дало змогу виявити особливості поступу початкової школи у структурі системи освіти радянської доби та Незалежної України. Варто відзначити, що в дослідженні охоплено широкий спектр джерел із фондів архівних установ України, а саме: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву Чернігівської області, Інституту педагогіки АПН України. Проаналізовані статистичні матеріали із фондів архівів уможливили простеження тенденцій щодо організації та розвитку початкової освіти в хронологічних межах дослідження. Дисертантом висвітлено матеріали періодичних видань, що розкривають особливості поступу початкової школи в радянську добу та в Незалежній Україні. Коректне використання авторкою наукових праць та інтерпретаційних джерел дало змогу розкрити з різних аспектів зміни у поступі початкової школи того часу.

У другому розділі «Початкова освіта в контексті реалізації шкільної реформи (1954–1964)» Т.Л. Гавриленко характеризує перебіг змін у початковій освіті, що визначалися суспільно-політичними та соціально-економічними трансформаціями радянської доби. Дисертантка висвітлює результати системного аналізу цілей, принципів, особливостей організації та змістово-методичного забезпечення діяльності початкової школи у хронологічних межах дослідження. Зазначено, що початкова школа того часу розвивалася у руслі суспільних пріоритетів, що були окреслені нормативно-правовими документами, прогресивної педагогічної думки та практичних надбань учителів. Розкрито внесок українських науковців та організаторів народної освіти у розбудову початкової школи, відповідно до Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) та виконання завдань загального обов'язкового навчання учнів (В. Сухомлинський, І. Білодід, Г. Костюк, О. Русько, В. Чепелєв, А. Алексюк). Значний інтерес становить наукова інтерпретація розвитку різноманітних моделей початкової школи, а також поступу її мережі у

структурі шкільної освіти радянського зразка. За розробленими критеріями – територіальним, мовою навчання, структурним, частково-національним, дослідниця систематизувала динаміку початкової школи (1954–1964), виявлено позитивні та негативні тенденції, що характеризують зміни в її діяльності. У дослідженні значна увага приділена з'ясуванню кількісної і якісної характеристики педагогічного складу, що забезпечував діяльність початкової школи у ці роки. Висвітлено особливості фахової підготовки вчителя початкових класів.

Результати наукового пошуку доповнюють наукові знання про змістово-методичне забезпечення, форми організації навчання учнів початкової школи у перебігу суспільних парадигм другої половини ХХ століття.

У третьому розділі «Структурно-змістові трансформації початкової освіти (1964–1984)» розкрито тенденції розвитку початкової школи в умовах соціально-економічних суперечностей і прискорення науково-технічного прогресу, сутність зв'язку науки і практики у контексті навчання, виховання і розвитку молодших школярів, унеску науковців (Л. Занков, Л. Коваленко, О. Савченко) у розвиток теорії навчання учнів початкової школи.

Авторка неупереджено аналізує та інтерпретує здобутки і прорахунки тогочасної науки і практики у галузі початкової освіти. Значна увага приділена висвітленню досвіду роботи авторських шкіл у руслі досліджуваної проблеми (В. Сухомлинський, О. Захаренко, І. Ткаченко).

Заслуговує на увагу авторська інтерпретація зовнішньої і внутрішньої диференціації, що мали місце у досліджуваній період в поступі початкової школи та систематизація різних типів початкової школи за такими критеріями: за структурою, психофізичним станом учнів, соціальним забезпеченням, частково за здібностями учнів, за особливими умовами виховання, за концептуальною основою.

У руслі дослідження висвітлено особливості державної освітньої політики щодо забезпечення початкової школи кваліфікованими педагогічними кадрами, їхньої професійної підготовки та підвищення кваліфікації. Дисертантка здійснила системний аналіз впливу навчального та матеріально-технічного забезпечення на позитивну динаміку початкової школи.

Авторка ретельно підійшла до дослідження змісту початкової освіти на нових дидактичних засадах (1964–1970). Виявлені нею тенденції удосконалення й експериментальної перевірки змісту початкової освіти становлять науковий інтерес. Ретельно проаналізовані навчальні плани і програми для початкової школи у ці роки уможливили аргументовані наукові узагальнення щодо суперечливих характеристик її розвитку. Загалом позитивно оцінено внесок українських освітян у реформування змісту початкової освіти, що передбачав

прискорення темпу навчання, підвищення теоретичного рівня у поєднанні з ускладненням навчального матеріалу, залученням учнів до засвоєння знань про навколишню дійсність, формування ЗУНів, що мали практичну спрямованість і розвивальний характер. Значна увага приділена висвітленню особливостей підручникотворення для початкової школи у ці роки в руслі державної освітньої політики.

У четвертому розділі «Початкова освіта в руслі перебудовних процесів освітньої галузі (1984–1991)» подано характеристику змін щодо нормативно-правового, організаційного та змістово-методичного забезпечення діяльності початкової школи в умовах часткової демократизації суспільного життя. Охарактеризовано цілі, мету і завдання розбудови початкової школи в структурі загальної середньої освіти в ці роки та їх пріоритетні напрямки: моральне, художньо-естетичне, трудове, ідейно-політичне виховання й формування міцних умінь і навичок. Досліджено внесок плеяди українських науковців у розроблення концепцій початкової школи нового зразка (Концепція школи I ступеня загальної середньої освіти (1990), О. Савченко, навчальний заклад школа-дитячий садок, В. Кузь), з'ясовано чинники, що впливали на її позитивну динаміку, виявлено суперечності.

Обґрунтовано тенденції в розвитку шкільної мережі й систематизовано типи шкіл за тими критеріями, що були уточнені в розділі 1. Доведено, що впровадження варіативних навчальних планів у початковій школі відображало суспільні потреби щодо побудови змісту навчання учнів на засадах демократизму, гуманізму та диференціації й розширило поле для врахування індивідуальних запитів і нахилів учнів. Значна увага приділена аналізу союзно-республіканського і шкільного компонентів навчальних планів для початкової школи. Автором виокремлено принципи відбору змісту початкової освіти учнів, а саме: деуніфікації, національної спрямованості, гуманізації, диференціації, варіативності, інтеграції, гуманітаризації. Охарактеризовано основні напрями підручникотворення і внесок українських учених в розроблення змісту навчання учнів початкової школи на цих новітніх принципах; особливості організації навчально-виховного процесу в початковій школі.

У п'ятому розділі «Розвиток початкової освіти в умовах державної незалежності України (1991–2001)» науковий пошук спрямовано на висвітлення особливостей розбудови початкової освіти на нових законодавчо-нормативних і концептуальних засадах у руслі особистісно зорієнтованої освітньої парадигми. У ці роки відбулася модернізація змісту початкової освіти в структурі системи освіти Незалежної України, відповідно до запитів тогочасного суспільства. Охарактеризовано нові методологічні і дидактичні

засади, що становили підґрунтя Державного стандарту початкової загальної освіти та її поступу на новий зміст і структуру з 2001 року.

Результативність проведеної дисертанткою роботи, підтверджують сім довідок та актів із закладів вищої освіти України. Висновки дослідження є достатньо обґрунтовані. Виклад матеріалу у пропонованому дослідженні послідовний, має науковий характер та прикладне значення, а ґрунтовні додатки поглиблюють і увиразнюють цілісність дослідження.

Основні наукові результати дослідження Т.Л. Гавриленко висвітлено в 61 науковій праці (53 із них – одноосібні), серед яких: 1 монографія, 1 розділ колективної монографії, 21 стаття в наукових фахових виданнях України (2 із них – у виданнях, що включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus), 8 статей у наукових виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію (2 із них – у виданнях, що включено до міжнародних наукометричних баз Scopus, Web of Science та Index Copernicus), 28 публікацій у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій (8 із них – матеріали конференцій інших держав), 2 публікації, що додатково відображають результати дослідження (хрестоматія та наукова стаття).

Дисертація та автореферат написані грамотно й оформлені відповідно до вимог, що висуваються до такого виду робіт. Стиль викладу в них матеріалів досліджень, наукових положень, висновків доступний для їх сприйняття. Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації. У авторефераті основні положення дисертації викладено повно й докладно. Наукові положення, висновки, що наведені у авторефераті, належним чином розкрито та обґрунтовано в рукописі дисертації.

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення отриманих дисертанткою результатів, відзначимо окремі дискусійні положення та висловимо деякі зауваження й побажання до змісту роботи:

1. Розробляючи періодизацію розвитку початкової освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст., Т. Л. Гавриленко визначає низку критеріїв (суспільно-політичні зміни, державна освітня політика, нормативно-правова бази, напрями розвитку школи та педагогічної науки) з урахуванням яких здійснює поділ на чотири періоди. У дисертації варто було б обґрунтувати, чому саме були обрані ці критерії.

2. У підрозділі 2.1 дисертантка лише в загальному окреслює стан початкової освіти на початку 50-х рр. ХХ ст. (с. 97-98). Доречно було б присвятити цьому питанню більше уваги або окремий підрозділ, у якому висвітлювалися б витоки розвитку досліджуваної проблеми.

3. Характеризуючи організаційні засади розвитку початкової освіти впродовж 1954–2001 рр., авторка надто деталізує питання щодо типів шкіл, у

яких можна було отримати цей рівень освіти, наводить багато статистичних даних, що можна було винести у додатки.

4. Позитивно, що у підрозділі 3.4 Т. Л. Гавриленко розкрила організаційно-змістові аспекти та результати експериментальних досліджень, здійснюваних українськими педагогами і психологами в галузі початкової освіти в середині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст., показала вплив цих досліджень на подальший розвиток початкової освіти. Однак експериментальні дослідження проводилися і в інші періоди, які спричиняли трансформації у початковій освіті. Бажано було б розкрити і ці аспекти.

5. Уважаємо, що у висновку 8 доцільно було б зазначити серед загальних тенденцій розвитку початкової освіти другої половини ХХ – початку ХХІ ст. позитивні й негативні тенденції, як це зроблено у висновках до кожного розділу.

Проте, зазначені побажання і зауваження є дискусійними й не знижують теоретичної й практичної цінності дослідження, яке є концептуальним й цілісним, а його результати – достовірними.

Таким чином, узагальнимо, що дисертація Тетяни Леонідівни Гавриленко «Розвиток початкової освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» є ґрунтовним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, що має наукову новизну та практичне значення. Дисертація подана на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567 (із змінами внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015, № 1159 від 30.12.2015, № 567 від 27.07.2016, № 943 від 20.11.2019), а її авторка Тетяна Леонідівна Гавриленко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент –

доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки та психології

Київського університету імені Бориса Грінченка

Г.І. Іванюк

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Ідентифікаційний код 02136554
ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС Іванюк Г.І. ЗАСВІДЧУЮ (ПІБ)
Факівець І.В. за свідомої В.Тарасайко 13.12.2019